

så behövs. Den utgör ett slags säkerhetsgaranti. Dessutom är det naturligt att frågor rörande riksdagens egna arbetsformer kan initieras utskottsvägen. Vad gäller politiska sakfrågor så kan den kanske behövas som en möjlighet till snabba och extraordinära åtgärder men riksdagen skulle säkerligen fungera också utan utskottens initiativrätt. I spelet om makten mellan regeringen och riksdagen tycks den inte ha någon betydelse.

Grundlagberedningens prognos i slutet av 1960-talet har inte slagit in. Den mera aktiva roll, som beredningen trodde riksdagen skulle komma att utöva under parlamentariskt svaga regeringar, har av allt att döma kanaliserats genom de olika riksdagspartierna. Dessa har också fått starkt förbättrade arbetsvillkor, vilket bl a tagit sig uttryck i en kraftigt ökad aktivitet i form av fler motioner och fler enkla frågor och interpellationer. De politiskt förankrade initiativen i utskotten har där- för förblivit fåtaliga.

Jan Fredrik Richardson

Denna uppsats bygger på ett arbete i offentlig rätt (handlett av prof Olle Nyman): Initiativrätten i riksdagens utskott. Tillkomst och tillämpning i enkammarriksdagen 1971–1983/84. Uppsala 1986: Juridiska fakulteten – institutionen.

Samhällsvetenskap och kunskapsteori

I nr 3/1987 av denna tidskrift har Erik Rasmussen publicerat en mycket stimulerande artikel om "Politologiens objektivitetsproblematik i kvantefysisk belysning" (s 181–186). Mot bakgrund av den moderna fysikens kunskapsteoretiska aspekter diskuterar Rasmussen här frågan, i vilken utsträckning objektivitet är möjlig inom statsvetenskapen.

Rasmussen erinrar om hur den klassiska fysikens objektivitetsbegrepp har modifierats genom relativitetsteori och kvantfysiken. Enligt den klassiska synen existerade den fysiska verkligheten för sig helt oberoende av observatören och observationsmetoderna. Einsteins speciella relativitetsteori innebär däremot att resultatet av en fysisk observation alltid är avhängigt av observatörens situation. Och enligt kvantfysiken beror resultatet av en observation på det atomära planet av den valda observationsmetoden. Varje observation ger bara en begränsad aspekt av verkligheten, och de olika aspekterna kompletterar varandra även om de kan förefalla svårförenliga. Och vad som kan iakttas är strängt taget inte objektet självt utan dess växelverkan med observationsinstrumentet. Både observatörens si-

tuation och observationsmetoderna hör sålunda till betingelserna för vår kunskap om den fysiska verkligheten. Trots detta ger varken relativitetsteori eller kvantfysiken något utrymme åt subjektivitet. Kunskapen är objektiv inom de ramar som dess betingelser drar upp. Att kunskapen är underkastad dessa betingelser beror på att fysikern själv är en del av den natur han studerar.

Kan något liknande sägas om objektiviteten inom samhällsvetenskaperna? Även samhällsforskaren är en del av sitt studieobjekt, i detta fall samhället. Hans resultat påverkas av den utsiktspunkt från vilken han iakttar samhället och av de undersökningsmetoder han använder. Så långt håller parallellen med fysiken. Men följer härav att samhällsforskaren kan vara objektiv i samma mening som fysikern? Rasmussen förnekar detta. Han understryker att samhällsforskaren i en helt annan grad än fysikern är en del av sitt studieobjekt. Som samhällsmedlem ser han samhället ur ett bestämt perspektiv, och hans perspektiv är inte det enda möjliga. Han utgår från en viss syn på samhället, en syn som påverkar hans begreppsbildning och för med sig vissa värderingar, medvetna eller omedvetna. Samhällsvetenskapen är genomsyrad av värderingar, och det går inte att frigöra sig från dem. Vad samhällsforskaren bör eftersträva är enligt Rasmussen högsta möjliga grad av entydighet och logisk motsägelsefrihet samt största möjliga medvetenhet om de egna värderingarna.

Jag har inget att invända mot Rasmussens resonemang, men jag har en del att tillägga. Jag tror att samhällsvetenskapernas kunskapsteoretiska svårigheter går betydligt djupare än vad Rasmussen har påvisat.

Låt mig utgå från ett exempel som Rasmussen anför, nämligen påståendet att Ronald Reagan är USA's president. Detta är enligt Rasmussen ett "objektivt datum" bland många andra, och det är högst banalt. Jag vill inte förneka att påståendet är sant och att det, typiskt sett, är värderingsfritt (det kan dock tänkas att man underförstår "lyckligtvis" eller "tyvärr"). Men jag vill hävda att påståendets betydelse ingalunda är problemfri. Vad innebär egenskapen att vara "president"? Hur noga man än undersöker människan Ronald Reagan, lär man aldrig finna den egenskapen. För att få reda på vad det betyder att vara USA's president måste man gå till USA's konstitution. Denna är en språkligt fixerad text, vars innehåll allmänt betraktas som "gällande" och "rättsligt bindande". Egenskapen att vara president är en rättslig kvalitet. Den är en egenskap som bara finns i människors föreställningar, men eftersom dessa föreställningar är allmänt accepterade får egenskapen en prägel av objektivitet. Om folk inte trodde att Reagan är president, skulle han inte vara det. Begrepp av detta slag kan betecknas som "ideologiska", eftersom

de har sin enda grund i människors föreställningsvärld, och samtidigt som "konventionella", eftersom denna föreställningsvärld är allmänt accepterad inom en gemenskap.

Jag menar att samhällsvetenskaperna är fulla av liknande begrepp. Vi är ganska säkra på att fysikens begrepp är tillämpliga även på förhållandena i universum långt innan det fanns människor. Men så är det inte med samhällsvetenskapernas begrepp. Jag åsyftar inte det självklara förhållandet, att dessa begrepp inte kan komma till användning innan ett samhälle föreligger. Jag menar att själva begreppen är en produkt av samhället. Sådana begrepp som "makt", "beslut" eller "ekonomiskt värde" har vuxit fram inom en mänsklig gemenskap och har en mening endast inom ramen för en sådan gemenskap. De kan inte förstås av en utomstående observatör utan endast "inifrån", av någon själv som är med i gemenskapen eller som ger sig in i gemenskapen som "deltagande observatör". De skulle inte kunna förstås av en isolerad människa, som i spä ålder har satts ut i djungeln och sedan vuxit upp bland de vilda djuren. Och en fingerad rymdvarsel på besök hos oss skulle visserligen kunna se hur människorna rör sig som myrorna i en myrstack, men han skulle inte kunna förstå varför de betar sig som de gör (åtminstone inte när det gäller sådana komplicerade beteenden som tex riksdagsval och börsaffärer!), eftersom han inte skulle kunna sätta sig in i människornas föreställningsvärld.

Att man sällan reflekterar över sådana begrepps verkliga karaktär beror säkert på att begreppen är så in-vanda. Vi möter dem ständigt i vårt dagliga liv och i all den information som vi får genom massmedia. Begreppen blir därigenom lika självklara som den luft vi andas. Men vid närmare eftertanke finner man snart att den samhällsvetenskapliga begreppsapparaten är något ganska besynnerligt. Den går inte att foga in i den naturvetenskapliga verklighetsbilden, och det förefaller omöjligt att översätta dess begrepp i naturvetenskapliga termer. Kanske betecknar begreppen en verklighet av särskilt slag?

Låt oss granska ett sådant begrepp som "ekonomiskt värde"! Detta borde väl, till skillnad från tex moraliskt eller estetiskt värde, vara något riktigt "materiellt" och påtagligt. Ekonomiskt värde, mätt i penningenheter,

anses tillkomma nyttigheter av olika slag, och även en del onyttiga ting. Bärare av ekonomiskt värde kan vara tex en hundrakronorssedel, en guldsticka eller en diamant. Men hur noga man än undersöker dessa föremål, finner man aldrig själva värdet. Och hur mycket man än anstränger sin fantasi, kan man inte göra sig någon klar föreställning om vad själva värdet är. Kan någon säga vad "en krona", "ett pund" eller "en dollar" egentligen är? Begreppet "ekonomiskt värde" kan framkalla vissa känslor, tex av begär, tillfredsställelse eller saknad. Men det är inte förenat med någon bestämd föreställning. Ändå förutsätter vi som självklart, att tex uttrycket "hundra kronor" betecknar något bestämt. Vi är övertygade om att det ekonomiska värdet är en realitet, och eftersom denna övertygelse är allmänt omfattad fungerar den som en högst påtaglig realitet. När jag författar min självdeklaration gör jag klokt i att betrakta mina inkomster som en realitet, eftersom jag vet att skattemyndigheterna är bergfast övertygade om att de är en realitet.

Begreppet "ekonomiskt värde" är grundläggande för den ekonomiska vetenskapen. Det har också stor betydelse inom rättsvetenskapen. Men denna intar en särställning genom att hela den juridiska begreppsapparaten har ideologisk karaktär. De juridiska begreppen har en mening endast i ett socialt sammanhang. Då statsvetenskapen till stor del sysslar med företeelser som är rättsligt reglerade, är dess begreppsapparat till en del av samma karaktär som den juridiska. Men statsvetenskapen sysslar också, liksom ekonomin och sociologin, med teoribyggnad under användning av metoder som erinrar om naturvetenskapens. Trots detta ligger i botten alltid en föreställningsvärld som har vuxit fram inom den mänskliga gemenskapen i ett samhälle.

Oavsett om man vill betrakta ideologiska och konventionella begrepp som illusioner eller inte, tror jag att det är omöjligt att frigöra sig från dem. Som samhälls- varselser sitter vi ohjälpligt fast i detta sätt att tänka. Vad man kan begära av en samhällsforskare är, att han skall vara medveten om att många av de begrepp han arbetar med har skapats av det samhälle som han studerar och som han själv är en del av.

Håkan Strömberg